

УДК

*Косолапов О.М., начальник сектору психологічного забезпечення
Національного університету цивільного захисту України*

ОСОБЛИВОСТІ СТРАХІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З МАЙБУТНЬОЮ ПРОФЕСІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТУ У КУРСАНТІВ-ВИПУСКНИКІВ НУЦЗУ

У статті наведено результати вивчення страхів, які пов'язані з майбутньою професійною діяльністю у курсантів 5-го курсу факультету оперативно-рятувальних сил Національного університету цивільного захисту України.

Ключові слова: страх, професійне становлення, професійна діяльність.

Постановка проблеми. Проблема впливу професії на особистість періодично виникає у фокусі уваги дослідників, але й дотепер залишається актуальною й недостатньо розробленою, - зокрема практично відсутні психологічні дослідження щодо наявності та особливостей страхів у рятувальників пов'язаних з виконанням професійних обов'язків, а також їх вплив на успішність діяльності, від якої значною мірою залежать результати дій за призначенням оперативно-рятувальних підрозділів та формувань.

Оскільки страх порушує цілісність особистості, знижує її адаптивність, стійкість, негативно позначається на успішності діяльності, то необхідно ретельно досліджувати дану проблему з метою виявлення можливих страхів рятувальників, пов'язаних з виконанням професійних обов'язків, щоб розробити ефективні психотехнології подолання, корекції й профілактики останніх.

Наразі залишаються відкритими наступні питання:

- які саме професійні страхи виникають у рятувальників в процесі професійної діяльності;
- чи відбувається зміна професійних страхів, а також ступінь їх вираженості в процесі професійного становлення;
- чи впливають професійні страхи на успішність професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи протягом останніх

десятиліть проблему становлення особистості майбутнього офіцера в процесі професійної підготовки, дедалі більше уваги приділяють різним аспектам його психологічної адаптації до умов і вимог навчально-службової діяльності певного типу ВНЗ, підготовки до діяльності в особливих умовах та умовах ризику.

Різним соціально-психологічним аспектам підготовки офіцерів до майбутньої діяльності в особливих умовах приділена значна увага у дослідженнях Є.О. Афоніна, М.Й. Варія, Г.А. Гайдукевича, В.Ф. Ковалевського, М.С. Корольчука, С.О. Кубіцького, О.О. Назарова, М.І. Нещадима, Є.М. Потапчука, О.Д. Сафіна, О.В. Тімченка, М.І. Томчука, В.В. Ягупова та ін.

Також важливе місце у наукових пошуках займають дослідження особливостей адаптації особистості до умов життєдіяльності і професійної діяльності (В.І. Медведєв, Ю.М. Забродін, В.Г. Зазикін, О.М. Коқун, Л.С. Кузнецов, В.І. Лебедев, А.Б. Леонова, А.Г. Маклаков, С.А. Шапкін та ін.).

Але, нажаль, в руслі досліджень щодо професійного становлення особистості та підготовки її до діяльності в особливих умовах, проблемі професійних страхів не приділяється належної уваги.

Тема страху в таких науках як філософія, біологія, фізіологія не втрачає своєї актуальності, зокрема в психологічному аспекті дослідження з явищу страху присвячені наукові праці Л. М. Аболіна, В. К. Вілюнаса, К. Е. Ізарда, Ю. В. Щербатих, М.О. Савіної.

Дослідження показали, що людині властиво переживання не тільки біологічних, еволюційно сформованих форм страху (страх болю, шуму, світла), а й специфічних соціальних його форм (страх відповідальності, суспільства, обов'язку та ін.) [6].

В якості базового, ми розглядаємо визначення, дане М. Г. Ярошевським.

Страх - емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню, індивіда і спрямована на джерело дійсної чи уявної небезпеки. Не набагато відрізняється визначення А. С. Ребера: «Страх – емоційний стан, що виникає в присутності або передбаченні небезпечного або

шкідливого стимулу. Страх зазвичай характеризується внутрішнім, суб'єктивним переживанням дуже сильного збудження, бажанням втекти або нападати і низкою симпатичних реакцій» [3].

Вченими визнається також індивідуальність страху як емоції, виражає особистісні особливості кожної людини, зазначається множинність страхів і фобій (страх глибини, висоти, замкнутого простору, тварин і т. д.).

Разом з тим цілісної картини страху поки не існує, страх не розглядався системно, з урахуванням психологічних, психофізіологічних, тендерних та соціально-психологічних особливостей особистості.

А.Ф. Чернавський виділяє наступні особливості щодо визначення емоції страху [5]:

- наявність, передчуття або загроза повторення небезпечного подразника;
- загроза біологічному або соціальному існуванню;
- глибокі внутрішні переживання і зовнішнє вираження в міміці і пантоміміці;
- сильне збудження, що виражається в реакції втечі або в ступорі;
- суб'єктивність переживання страху;
- відмінність між страхом і тривогою;
- первинність (базовість) емоції страху.

Також слід відмітити різноплановість переживання емоції страху у часі: ця емоція виникає ще до початку свого безпосереднього прояву та впливає на людину після закінчення своєї дії, виражаючись у боязні, тривожності, фобії і т. п.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз особливостей професійної діяльності рятувальників, як підґрунтя для виникнення негативних психічних станів, а саме страхів; наводяться результати дослідження щодо вивчення страхів, які пов'язані з майбутньою професійною діяльністю у курсантів 5-го курсу факультету оперативно-рятувальних сил національного університету цивільного захисту України.

Виклад основного матеріалу. На відміну від багатьох професій у мирний

час діяльність працівників МНС, зокрема караулів ОРС ЦЗ МНС України протікає в умовах постійної загрози для життя.

Результати опитувань експертів за професіографічною анкетною дозволили встановити, що особливостями професійної діяльності рятувальників є [4]:

- висока відповідальність за прийняття рішення, вчинки та дії;
- дефіцит часу й відсутність належної інформації. Що потрібна для організації відповідних дій та прийняття відповідного рішення;
- невизначенність завдання у зв'язку незвичністю і складністю просторового орієнтування в незнайомій місцевості;
- неперервність нервово-психічного напруження, що спричинено систематичною роботою в небезпечному середовищі;
- постійна загроза для життя та здоров'я;
- емоційні та стресові розлади (винесення травмованих людей, загибель товариша по службі та ін.);
- значні фізичні навантаження, що виникають внаслідок високого темпу роботи з рятування людей і гасіння пожеж, розбирання конструкцій, перенесення пожежно-технічного обладнання на значні відстані;
- труднощі, зумовлені необхідністю проведення робіт в обмеженому просторі (тунелях, підземних галереях, газопровідних і кабельних комунікаціях);
- неочікувані перешкоди, що ускладнюють виконання оперативної задачі;
- дискомфортний стан через перебування в бойовому одязі та спорядженні.

Тривалий вплив зазначених факторів досить часто призводить до виникнення певних помилок у своїй діяльності.

Професійна діяльність працівників МНС ставить перед ними ряд вимог щодо сформованості та розвиненості в них певних особистісних і професійних якостей. Основним джерелом підготовки фахівців і комплектування практичних підрозділів МНС є навчальні заклади МНС України.

Головним завданням навчального закладу системи МНС є: виховання національно свідомого громадянина - патріота України, підготовка фахівців, які відповідають сучасним вимогам. На реалізацію цих завдань націлена власне вся

діяльність закладів освіти: навчальна, службова, виховна наукова господарча тощо.

Проте, як відомо, між теорією і практикою існує значний вододіл, а бажане не завжди співпадає з дійсним. Не випадково на сьогоднішній день залишається нерозв'язаною проблема невідповідності вимогам практичної діяльності підготовки фахівців у вузах шляхом лише традиційного, академічного навчання.

Нерідко навчання, пронизане теоретичним змістом, формує лише абстрактне уявлення фахівця щодо майбутньої роботи. Тому часто випускники навчальних закладів, розпочавши практичну роботу, вимушені у прямому розумінні перенавчатися, адаптуючись до умов праці.

В силу вказаних проблем, очевидне неспівпадіння уявлень про майбутню професійну діяльність в порівнянні з професійними реаліями.

Тому для нас викликає інтерес вивчення страхів, пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю у курсантів 5-го курсу факультету оперативнорятувальних сил Національного університету цивільного захисту України.

Для вивчення страхів використовувалася методика незакінчених речень (авторський варіант). Методика належить до групи проєктивних тестів, складається з 12 незакінчених пропозицій. Кожне з них направлено на виявлення відносин випробуваного до тієї чи іншої групи ситуацій, з якими пов'язана професійна діяльність рятувальників а також життєві цінності.

Текст методики наступний:

1. Знаю, що нерозумно, але я боюся ...
2. Більшість моїх знайомих не знають, що я боюся ...
3. Хотілося б мені перестати боятися ...
4. Найбільше при виїзді на пожежу я боюся ...
5. Коли бачу пожежу, я відчуваю ...
6. Вид постраждалих людей викликає у мене ...
7. На пожежі я турбуюся ...
8. У моїй роботі я найбільше боюся ...
9. Мої близькі не знають, що мене лякає ...

10. Мені здається, що найгірше це - ....

11. Я думаю, що більшість людей боїться ...

12. Найцінніше в житті це ...

В опитуванні брало 47 курсантів 5-го курсу факультету оперативно-рятувальних сил Національного університету цивільного захисту України.

Результати наведені у наступній таблиці.

Таблиця 1

Аналіз відповідей методики незакінчених речень (у відсотках)

№	Незакінчені речення	%	№	Незакінчені речення	%
1.	<i>Знаю, що нерозумно, але я боюся ...</i>		7.	<i>На пожежі я турбуюся ...</i>	
	за успішність роботи	19,1		за постраждалих	42,6
	смерті	14,9		за особовий склад	36,2
	тварин	8,5		за себе	19,1
	травм	8,5		за успішність роботи	2,1
	висоти	6,4			
	не врятувати людину	6,4			
	за життя своїх підлеглих	6,4			
	за власне життя	4,3			
	стати інвалідом	4,3			
	трупів	4,3			
	залишитися у вогні	4,3			
	вогню	4,3			
	темряви	2,1			
	втратити роботу	2,1			
	самотності	2,1			
	невідомості	2,1			
2.	<i>Більшість моїх знайомих не знають, що я боюся ...</i>		8.	<i>У моїй роботі я найбільше боюся ...</i>	
	тварин	21,3		за успішність роботи	27,7
	за успішність роботи	19,1		загинути	17
	померти	4,3		загибелі підлеглих	12,8
	стати інвалідом	6,4		загибелі людей	12,8
	сильної пожежі	6,4		не допомогти людям	6,4
	трупів	4,3		непередбачуваних ситуацій	6,4
	травм	4,3		стати інвалідом	4,3
	невідомості	4,3		травм	4,3
	самотності	4,3		стати непотрібним	4,3
	людських страждань	4,3		обвалів будівель	2,1
	знайомитися з дівчатами	2,1		висоти	2,1
	ризикувати	2,1			
	не знати як вчинити	2,1			
	автомобілів	2,1			
	безвихідні ситуації	2,1			
	неконтрольованого натовпу	2,1			

	не врятувати людину	2,1			
3.	<i>Хотілося б мені перестати боятися ...</i>		9.	<i>Мої близькі не знають, що мене лякає ...</i>	
	смерті	25,5		тварини	34
	висоти	12,8		потерпілі	10,6
	травм	8,5		самотність	6,4
	трупів	6,4		виконання роботи	6,4
	майбутнього	4,3		висота	4,3
	власного страху	4,3		пожежа	4,3
	за себе	4,3		травми	4,3
	сильної пожежі	4,3		майбутнє	4,3
	за постраждалих людей	4,3		вода	4,3
	стати інвалідом	4,3		труп	4,3
	крові	4,3		не врятувати людину	4,3
	втратити близьких	4,3		обвала будівель	2,1
	не врятувати людину	4,3		безвихідні ситуації	2,1
	невідомості	2,1		задимлення	2,1
	темряви	2,1		замкнутий простір	2,1
	за успішність роботи	2,1		невідомість	2,1
	безвихідної ситуації	2,1			
4.	<i>Найбільше при виїзді на пожежу я боюся ...</i>		10.	<i>Мені здається, що найгірше це - ....</i>	
	за успішність роботи	29,8		смерть	14,9
	смерті підлеглих	14,9		стати інвалідом	12,8
	за життя людей	10,6		не врятувати людину	12,8
	загинути	10,6		бути безпорадним	8,5
	отримати травму	10,6		бути самотнім	8,5
	не врятувати людину	8,5		не боятися	6,4
	залишитись безпорадним	6,4		страждання людей	6,4
	трупів	4,3		зневіритися	4,3
	обвал споруд	4,3		бути у вогні	4,3
	опинитись в безвихідній ситуації	2,1		паніка	4,3
				критична ситуація	2,1
				обвал	2,1
				зрада	2,1
				злякатися в останню мить	2,1
				жити, бажаючи померти	2,1
				вид трупів	2,1
				лісова пожежа	2,1
5.	<i>Коли бачу пожежу, я відчуваю ...</i>		11.	<i>Я думаю, що більшість людей боїться ...</i>	
	тривогу	23,4		смерті	25,5
	що я можу допомогти	10,6		пожежі	21,3
	страх	10,6		висоти	10,6
	небезпеку	8,5		самотності	8,5
	стурбованість	6,4		втрати близьких	4,3
	адреналін	6,4		стихійних лих	4,3
	збудження	4,3		мати неприємності	2,1
	відповідальність	4,3		безвихідь	2,1
	захоплення	4,3		втратити власні цінності	2,1
	сильне серцебиття	4,3		води	2,1
	кидає в жар	4,3		невідомості	2,1

	закляклість	2,1		відповідальності	2,1
	відповідальність	2,1		бути беззахистним	2,1
	мурашки по шкірі	2,1		небезпека	2,1
	холод	2,1		побороти власний страх	2,1
				тварин	2,1
				темряви	2,1
				інших людей	2,1
6.	<i>Вид постраждалих людей викликає у мене ...</i>		12.	<i>Найцінніше в житті це ...</i>	
	жалість	19,1		життя	23,4
	співчуття	12,8		здоров'я	19,1
	бажання допогти	12,8		сім'я/близькі люди	19,1
	страх	10,6		любов	4,3
	почуття провини	6,4		врятувати людину	4,3
	занепокоєння	4,3		совість	4,3
	біль	4,3		допомога іншим	4,3
	хвилювання	4,3		досягнення цілей	2,1
	безпорадність	4,3		правильний життєвий шлях	2,1
	скорботу	2,1		матеріальний статок	2,1
	хорообрість	2,1		благополуччя людей	2,1
	нічого особливого	2,1		дружба	2,1
	стрес	2,1		щастя	2,1
	печаль	2,1		душа	2,1
	мандраж	2,1		справедливість	2,1
	відразу	2,1		свобода	2,1

Для більш наочного відображення з отриманими результатами було проведено контент-аналіз, тобто визначалися частота найбільш вживаних слів та словосполучень. Результати контент аналізу відображено у таблиці 2.

Таблиця 2

Результати контент-аналізу*

Контекстуальні одиниці	Частота вживання	Контекстуальні одиниці	Частота вживання
за життя підлеглих/колег	152	втрата близьких	31
за життя людей	128	бажання допомогти	30
смерть	121	самотність/статі самотнім	26
здоров'я	65	статі інвалідом	24
загинути	63	скорбота	23
співчуття	74	вид трупів	22
висота	65	збудження	20
запізнитися/не встигнути	48	невідомість/невизначеність	18
травм	48	небезпека	14
прийняти хибне рішення	47	нестандартні ситуації	13
не врятувати постраждалих	45	непотрібність	12
тварин:	45	відповідальність	12
- змій -	31	обвал будівель	11
- павуків -	14	опіки	10
- собак -	10	паніка в натовпі	10

тривога	42	безпорадність	10
пожежа	37	темрява	10
страх	35	вода/глибина/плавати	10
успішність роботи	33	вид потерпілих/страждання	
життя	32	людей	10

*Примітка: в таблиці вказано контекстуальні одиниці, частота вживання яких більше ніж 10.

Проаналізувавши отримані результати, легко побачити, що всі відповіді умовно можна розділити на наступні блоки:

Страх смерті та втрати здоров'я:

- загибель постраждалих;
- загибель колег та/або підлеглих;
- травмування постраждалих;
- травмування колег та/або підлеглих.

Страхи пов'язані з впливом факторів зовнішнього середовища:

- обвали;
- падіння з висоти;
- вогонь;
- вибухи та ін.

Страхи соціально-психологічної взаємодії:

- відповідальність за підлеглих;
- відповідальність за потерпілих;
- відповідальність за прийняття правильного рішення.

Висновки. Професійна діяльність начальників караулів проходить в умовах ризику для здоров'я та життя, супроводжується значною кількістю стрес-факторів середовища, складність роботи також підвищується певним ступенем особистого ризику, підвищеною відповідальністю за рятування людей і матеріальних цінностей, здоров'я та життя підлеглих. В силу вищевказаного, має місце поява страхів пов'язаних з виконанням професійних обов'язків.

Слід відзначити, що поява страхів не пов'язана лише з однією із сторін життєдіяльності людини (наприклад, професійної діяльності), а відображає особистісні особливості кожної людини в цілому; людині властиво переживання не тільки біологічних, еволюційно сформованих форм страху

(страх болю, шуму, світла), а й специфічних соціальних його форм (страх відповідальності, суспільства, обов'язку та ін.).

Проаналізувавши результати дослідження щодо вивчення страхів, які пов'язані з майбутньою професійною діяльністю у курсантів 5-го курсу факультету оперативно-рятувальних сил Національного університету цивільного захисту України, страхи можна розділити на наступні блоки: страх смерті та втрати здоров'я, страхи пов'язані з впливом факторів зовнішнього середовища, страхи соціально-психологічної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кроак Д. Страхилюдей на разных этапах жизни / Д. - Кроак // Психологическая энциклопедия. - СПб.: Питер, 2003. - С. 868-869.
2. Лефтеров В.О. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності: дис. ...доктор психол. наук: 19.00.09 / Лефтеров Василь Олександрович. – Донецьк., 2008 – 481с.
3. Ребер А. С. Большой толковый психологический словарь / А. С. Ребер. — М.: Вече, АСТ, 2000 - Т.2. - 560 с.
4. Снісаренко А.Г. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС Україниб дис. ...канд. психол наук: 19.00.09 /Снісаренко Андрій Григорович. – Х., 2011 – 236с.
5. Чернавский А.Ф. Системное исследование страха: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Александр Фридрихович Чернавский. – Екатеринбург, 2008. – 207с.
6. Щербатых Ю. В. Психофизиологические и клинические аспекты страха, тревоги и фобий / Ю. В. Щербатых, Е. И. Ивлева. - Воронеж: «Истоки», 2001. - 282 с.